

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ ТА ЇХНЯ СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОКРАЩЕННЯ СТРАТИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті зроблено спробу знайти ідейно-хронологічний зв'язок між вивченнями проблеми нерівності доходів населення нобелівським лауреатом з економіки Семеном Кузнецем, молодим французьким економістом Томасом Пікетті та іншими сучасними вченими – й ранішими дослідженнями видатного українського економіста Михайла Туган-Барановського та його безпосередніх російських учнів Миколи Кондратьєва і Питурима Сорокіна, що першими розглядали проблеми соціальної політики держави, спрямованої на подолання кризових явищ. Сорокін першим у світі детально досліджував динаміку змін соціальної та культурної стратифікації та мобільності суспільства. Висунуто гіпотезу про шосту емпіричну правильність кондратьєвської К-хвилі, в якій на низхідній (понижувальній) її складовій нарощуються економічні суперечності суспільства, що вибухають соціальними катаклізмами та війнами вже на її підвищувальній складовій, що зауважив у другій емпіричній правильності Кондратьєв. Слід зазначити, що в цей час збільшується й різниця у нерівності в доходах між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, до яких сьогодні належать і країни СНД, у яких, перш за все в Україні та Росії спостерігається вибухова воєнно-політична ситуація, що реально загрожує безпеці не тільки цих країн, а й усього світу.

Ключові слова: капітал, нерівність доходів, стратифікація і мобільність, цикли та кризи, довгі К-хвилі, економічні протиріччя, соціальні катаклізми.

JEL classification: B25, B3, B4, E300, E320, E370, E390, N1, P0, P4, P16

Вступ та постановка проблеми

Загальновідомо, що ще в середині XIX ст. видатний німецький економіст Карл Маркс звернув увагу на жебрацький стан переважної частини населення капіталістичних країн, що поступово погіршувався та за його прогнозом мав призвести до соціалістичної революції, метою якої він вбачав розбудову нового суспільства, під гаслом «свобода – рівність – братерство» усіх громадян різних держав. Вже у 1848 р., напередодні буржуазної революції – «Весни народів», він написав і надрукував «Маніфест комуністичної партії», що закінчувався революційним пророцтвом: «З розвитком великої промисловості з-під ніг буржуазії виривається сама основа, на якій вона виробляє та привласнює продукти. Вона породжує перш за все своїх власних могильників. Її загибель та перемога пролетаріату однаково незворотні». Наступну третину століття Маркс писав свій знаменитий «Капітал», але не встиг його завершити, померши у 1883 р. Досить символічним є той факт, що в рік його смерті народився творець інноваційної теорії – видатний австрійський

економіст Йозеф Шумпетер. Адже саме просунута інноваційна політика сьогодні дає змогу досить швидко долати соціальну нерівність різних прошарків населення. Маркс же у своїх нездійснених пророцтвах, якщо не враховувати Велику жовтневу соціалістичну революцію 1917 р. в Росії, по суті, не оцінив визначальну роль НТП у зростанні продуктивності праці та прискоренні економічного розвитку, що можуть забезпечити суттєве підвищення рівнів життя населення і тим самим відвернути революцію або, як мінімум, запобігти її вкрай негативним наслідкам.

Слід зазначити, що в останнє десятиліття життя Маркса вже спостерігались тенденції деякої стабілізації нерівності доходів різних прошарків населення, але вона ще була на дуже високому рівні, а в окремих випадках – безкінечне збільшення нерівності за спіраллю, що супроводжувалось дедалі більшою концентрацією майна. Таким чином, хоча й темпи зростання нерівності в доходах населення в другій половині XIX ст. трохи уповільнились, структурного її зменшення так і не відбулось аж до початку Першої світової війни в 1914 р.

Саме Першу світову війну багато вчених планети пов'язує з реальним історичним початком ХХ ст., яке геніальний російський поет Йосип Манделштам досить точно назвав «вік-вовкодав». Хронологічно на самому його початку, в 1901 р. у Росії народився видатний економіст ХХ ст. Семен Кузнець, який навчався в Харківському університеті, а з 1922 р. проживав і працював у США. В 1971 р. він став четвертим лауреатом Нобелівської премії з економічних наук, ще до Другої світової війни вперше у світі розробивши методологію обрахунку національного доходу і ВВП різних країн. А вже через 8 років після закінчення цієї війни він опублікував фундаментальну працю «Участь груп з найвищим доходом у накопиченні прибутку» [1], використавши серії даних, що стосуються тільки однієї країни – США, за період 35 років (1913–1948), і виклавши основні висновки цієї книги через два роки після її виходу в світ у публічній лекції 1955 р. «Економічне зростання та нерівність доходу».

Головним науковим висновком роботи стала відкрита ним тенденція до зближення доходів населення США у цей період, яке сам Кузнець багато в чому спочатку пов'язував з наслідками великих потрясінь Великої депресії та двох світових війн, що торкнулись усіх його страт (прошарків). Причому найбільші втрати мали саме власники збанкрутілих заводів і фабрик, банків та інших фінансових інститутів, що й призвело до стиснення та зближення до цього досить високих доходів американського народу та відносного покращення соціальної стратифікації населення між 1913 і 1948 роками.

Невирішені частини проблеми

Ще наприкінці ХІХ ст. видатний український економіст Михайло Туган-Барановський уперше у світі було створено теорію періодичності промислових криз, на основі аналізу динаміки ділових циклів із початку Промислової революції в Англії, що була тоді лідером розвитку світової економіки. 8 січня 2016 р. виповнився 151 рік з дня народження Туган-Барановського. Але ще 1894 р. вийшла в світ перша його книга «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя», що була його магістерською дисертацією, в якій він й описав відкриту ним теорію періодичності промислових криз та їхнього впливу на народне життя на базі аналізу величезного за обсягом матеріалу з історії криз у Великій Британії протягом ХІХ ст.

За 5 років до смерті, в 1913 р. Туган-Барановський опублікував у Німеччині та Росії працю «Соціальна теорія розподілу» [2], в якій відкинув популярне на той час уявлення, що розподіл доходів залежить, головним чином, від процесу формування цін, процесу обміну і особливо від граничних продуктів різних факторів виробництва. З погляду Туган-Барановського, розподіл національного доходу залежить, передусім, від взаємозалежності між різними соціальними класами, від їхніх економічних інтересів. Головним у його поясненні було те, що організований робітничий клас може добитися вищої заробітної плати. Ділові кола платять за таке підвищення заробітної плати зниженням прибутків в короткостроковому періоді, виграючи, в кінцевому підсумку, в довгостроковому періоді не тільки за рахунок підвищення стимулів робітників до праці, а й за рахунок оптимізації співвідношення праці й капіталу, як основних факторів виробництва, що було математично обґрунтовано вже у виробничій функції Кобба–Дугласа тільки через десятиріччя. Іншими словами, саме це відкриття Туган-Барановського, за умови, що до нього прислухались можновладці буржуазного класу, і вберегло капіталізм від загибелі на ціле століття, що закінчилось у 2013 р., який багато аналітиків, і ми також, оцінюють як зламний рік із максимальною синхронізацією кризових фаз різних циклів, яка несе певні катастрофічні загрози світу, що проглядалися навіть у 2011 р. Йдеться про збройні конфлікти, що відбувалися тоді в арабських країнах, і цунамі з аварією на АЕС у Японії, не кажучи вже про повені, виверження вулканів, пожежі та землетруси, кількість яких на планеті катастрофічно зростає. А вже у 2014 р. РФ розв'язала війну проти України.

Безпосередній учень Туган-Барановського видатний російський економіст Микола Кондратьєв вже на початку 1920-х років шляхом узагальнення аналізу соціально-економічної динаміки розвитку чотирьох найрозвинутіших країн світу (Великої Британії, Німеччини, Франції та США) майже за півтори століття, відкрив три «довгі хвилі» – К-хвилі світової економіки тривалістю близько 60 років кожна [3] і вказав у своєму прогнозі, зробленому на їхній основі, на закінчення третьої К-хвилі кризовими 1930-ми роками та завершення економічної кризи на початку 1940-х років великою війною. Це підтвердилось у часи Великої депресії та Другої світової війни, що затягнулась на 6 років. Адже з урахуванням другої емпіричної правильності кондратьєвської

теорії, котра стверджувала підвищення частоти соціальних катаклізмів та війн на підйомі чергової К-хвилі, і впливала висока ймовірність великої війни на початку наступної четвертої К-хвилі.

Модель Кондратьєва була чи не єдиною в світі, котра дала змогу майже за десятиліття передбачити Велику депресію 1930-х рр. і початок у 1939 р. Другої світової війни, що стала наслідком накопичених у кризу суперечностей в економічних і політичних інтересах різних країн. Після закінчення цієї війни розпочався економічний бум світової економіки тривалістю якраз у підвищувальну складову четвертої К-хвилі з періодом 1946–1975 рр., названим Славним тридцятиріччям, у якому великий вплив мала кейнсіанська політика. До речі, наперекір цьому економічному буму, в 1962 р. насувалась загроза чергової світової війни, як наслідок Карибської кризи, яку було подолано завдяки успішним перемовинам Джона Кеннеді та Микити Хрущова, яких у наступні два роки «яструби» обох країн усунули від влади у США (шляхом вбивства президента) і СРСР (шляхом таємного заклоту).

Слід підкреслити, що прогнозна стабільність тривалості К-хвиль підтверджується й черговою Великою депресією – сучасною світовою загальноекономічною кризою, котра відповідно до теорії промислових криз Туган-Барановського почалась з фінансових криз 1990-х рр. у країнах Латинської Америки, Південно-Східної Азії та, особливо, у нових державах пострадянського простору.

Наслідки кризи для останніх загальновідомі. В усіх країнах СНД уже на початку 1990-х років почалась системна деградація їхніх господарств. В Україні у повній відповідності з класичним кейнсіанством – за кривою Філіпса – різке зниження гіперінфляції попиту 1993 р. (10 200 %) призвело до шаленого зростання безробіття та обвалу ВВП на 24 % у наступному 1994 р. Вже на піковому дні трансформаційної соціально-економічної кризи 1999 р. професор технічних та економічних наук Михайло Павловський писав, що економічні втрати України за час проведення нинішнього курсу реформ перевищують економічні втрати за період Великої Вітчизняної війни, а людські становляють близько двох мільйонів осіб. При цьому більше ніж 80 % населення проживає за межею бідності, й лише 1 % живе заможнo. А за наступні 15 років «реформ» населення України скоротилось ще на шість мільйонів осіб, а його соціально-економічна страти-

фікація практично не покращилась, незважаючи на макроекономічний підйом країни у 2000–2008 рр. із середньорічними темпами приросту ВВП у 7 %, котрі для кризової економіки були досить високими, але які все ж не дали змоги національній економіці вийти хоча б на докризовий рівень 1990 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У 2013 р. у Франції та навесні 2014 р. в англійському перекладі (синхронно з українською Революцією гідності) у світ вийшла фундаментальна праця молодого французького економіста – директора Паризької школи економіки Томаса Пікетті «Капітал у XXI столітті» [4]. Вже під час гібридної війни Росії з Україною в 2015 р. цю книгу переклали і надрукували в РФ російською. Станом на червень 2015 р. книгу видано сумарним накладом понад 2 мільйони примірників французькою, англійською, іспанською, німецькою, китайською та іншими мовами. Авторитетний журнал *The Economist* зробив висновок: «Томас Пікетті – сучасний Карл Маркс [...] Ця книга про економіку підкорює світ», а нобелівський лауреат з економіки 2008 р. американський учений Пол Кругман написав: «Пікетті змінив наше розуміння економіки. Ми ніколи не зможемо розмовляти про багатство та нерівність так, як раніше».

Водночас у фундаментальній праці Томаса Пікетті ми практично не знаходимо посилань на спеціальну роботу Михайла Туган-Барановського «Соціальна теорія розподілу», що побачила світ напередодні Першої світової війни, у 1913 р. Немає у книзі Пікетті й аналізу праць учнів Туган-Барановського: Миколи Кондратьєва та його друга – видатного російсько-американського вченого Питирима Сорокіна, що першим серед соціологів світу порушив проблему соціальної стратифікації та мобільності суспільства [5]. До речі, з Сорокіним багато спілкувався в США й Семен Кузнець, який листувався з Кондратьєвим у 1930-ті роки через дружину останнього, котра зустрічалась із своїм чоловіком у часи його ув'язнення спочатку в Бутирській тюрмі, а потім у Суздальському політизоляторі Спасо-Єфимівського монастиря, аж до його розстрілу за повторним вироком наприкінці 1938 р.

Мета й завдання статті

У цій роботі поставлена мета знайти ідейно-хронологічний зв'язок між вивченням проблеми нерівності доходів населення Кузнецем, Пікетті

та іншими сучасними вченими, що торкалися і проблеми соціальної політики держави, спрямованої на подолання кризових явищ, з ранішими дослідженнями видатного українського економіста Туган-Барановського та його російських учнів Кондратьєва і Сорокіна, який першим у світі детально досліджував динаміку змін соціальної та культурної стратифікації та мобільності суспільства. Головним завданням став пошук циклічних закономірностей змін у часі в стратифікації суспільства в окремих країнах та в просторі між країнами.

Виклад основного матеріалу. Вже 1922 р. видатний російський соціолог Питирим Сорокін «за наполегливою допомогою» Володимира Леніна та Фелікса Дзержинського емігрував до США і сьогодні широко відомий як вчений системного мислення, що започаткував нові напрями американської соціології, які стверджуються в світовій науці та практиці на початку XXI століття. 1927 року світ побачила його фундаментальна праця «Соціальна мобільність», у якій було визначено й сутність соціальної стратифікації, під якою Сорокін розумів «диференціацію деякої даної сукупності людей на класи в ієрархічному рангу. Вона дістає вираження в існуванні вищих та нижчих шарів. Її основа та сутність є у нерівномірному розподілі прав та привілеїв, відповідальності та обов'язків, наявності та відсутності цінностей, соціальної влади та впливу серед членів того чи того співтовариства. Конкретні форми соціальної стратифікації різноманітні та численні» [5, с. 10]. Серед основних її форм він детально розглянув економічну, політичну та професійну стратифікацію суспільства. Причому вже через 30 років у останній публікації цієї книги, доопрацьованої у напрямі не тільки соціальної, а й культурної мобільності, Сорокін писав, що соціальна стратифікація – «це постійна характеристика будь-якого організованого суспільства. Міняючись за формою, соціальна стратифікація існувала в усіх суспільствах, що проголошували рівність людей. Феодалізм і олігархія продовжують існувати у науці та мистецтві, політиці та менеджменті, банді злочинців і демократії зрівнювачів. Словом – усюди» [6, с. 16].

Ще до російських революцій 1917 р. Питирим Сорокін виокремив соціальну політику держави як спеціальний розділ соціології. У своїй лекції часів Першої світової війни він виділяв у ній чотири розділи, назвавши їх відділами. Перший відділ соціології він назвав загальним

ученням про суспільство, другий – соціальною механікою, третій – соціальною генетикою, і тільки останній, четвертий – соціальною політикою.

«Цей відділ за своїм характером і цілями, – писав Сорокін, – є суто практичним, прикладною дисципліною. Його завдання – слугувати формуванню рецептів, визначенню засобів, користуючись котрими, можна й треба досягати цілі покращення суспільного життя та людини. Інакше соціальну політику можна назвати соціальною медициною або ученням про щастя. Подібно до того, як зі зростанням фізико-хімічних і біологічних наук з'явилися суто прикладні дисципліни (технологія металів, агрономія, медицина тощо), котрі теоретичні дані цих наук ставлять на службу людським цілям, так і соціальна політика, користуючись даними теоретичної соціології, може і повинна використовувати їх для практичного застосування в сфері суспільного життя з метою його покращення, коротше кажучи – з метою зростання людського щастя, збільшення культурних цінностей і прискорення загальнолюдського прогресу» [7].

Місце соціальної політики в системі соціології, визначене Сорокіним, і сьогодні є цілком сучасним. Прикладний характер соціальної політики органічно поєднується з необхідністю її теоретичного обґрунтування та практичного використання в економіці, спрямованій на вирішення соціальних проблем у суспільстві. Сьогодні економічний аналіз охоплює не тільки традиційні сфери освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги бідним та пенсійного забезпечення, а й подолання негативних наслідків зростання безробіття і злочинності, техногенного навантаження та інших чинників змін клімату через посилення природних і техногенних катастроф. Саме такий системний економічний аналіз соціальних проблем притаманний підручнику із соціальної політики британських вчених Юліани Ле Гранд, Керол Проппер і Сари Сміт [8].

Щодо активізації сучасної соціальної політики, то першою, після Туган-Барановського, її необхідність врахувала вже в середині XX ст. стокгольмська школа економічної думки, що детально досліджувала цикли соціально-економічного розвитку і завдяки якій були відкриті шляхи самозбереження та розвитку капіталізму через його шведську модель. Вона найбільш успішно реалізована сьогодні саме в скандинавських державах, які за рівнями життя та узагальнених індексів людського розвитку в останні

роки стійко посідають перші місця серед найрозвинутіших країн світу.

Питирим Сорокін ще наприкінці Великої депресії детально досліджував цикли соціальної та культурної динаміки у своєму фундаментальному чотири томнику «Соціальна та культурна динаміка» [9]. Цикли соціально-економічної динаміки узагальнив Йозеф Шумпетер у своєму фундаментальному двотомнику «Ділові цикли» [10]. Бувши засновником інноваційної теорії в економічній науці, Шумпетер пояснив причини Великої депресії синхронізацією кризових фаз різних економічних циклів, що були відкриті на той час, а шляхи виходу з кризи пов'язував саме з активізацією інноваційної та соціальної політики.

Сьогодні соціальна структура сучасного суспільства не є гармонійною, а його стратифікація як у цілому в світі, так і в окремих країнах, на жаль, як зазначає Пікетті, має тенденцію до погіршення в напрямі максимального збагачення мінімального відсотка найзаможніших страт населення і граничного зубожіння величезної кількості населення найбільш вихідних його верств. Тим самим, спостерігається суттєве відхилення від закону (гіпотези) Вільфредо Парето, видатного італійського економіста, політолога та соціолога, згідно з яким, як писав Сорокін: *«Профіль економічної стратифікації або частота розподілу доходу в будь-якому суспільстві (першопочаткове твердження ученого) чи, у крайньому разі, в багатьох суспільствах (пізніше обмеження Парето) являє собою дещо постійне та постійне й може бути виражене певною математичною формулою. Вона виглядає приблизно так: хай X є певний дохід, а Y – кількість людей із доходом, що перевищує X . Якщо ми проведемо криву, ординатою якої буде логарифм X , а абсцисою – логарифм Y , то крива для усіх вивчених Парето країн становитиме майже пряму лінію. Більше того, в усіх досліджених країнах ця пряма лінія щодо вісі X розташована приблизно під одним і тим самим кутом, що складає приблизно 56 градусів. Відхилення не перевищують трьох-чотирьох градусів. Оскільки тангенс 56 градусів дорівнює 1,5, то [...] форма кривої частотності розподілу доходів на подвійній логарифмічній шкалі одна й та сама для усіх країн та в усі часи»* [5, с. 27–28].

Іншими словами, він вивів рівняння:

$$\log Y = \log A - c \log X,$$

де A та c – константи, що розраховані статистично.

За Парето, константа c дорівнює приблизно 1,5 для усіх країн і являє собою вимір нерівності

в розподілі доходів. Чим більше величина c , тим слабкіше нерівність у доходах між різними прошарками населення. Зрозуміло, у нашій країні цей параметр буде набагато менше константи, розрахованої Парето. Але й сам видатний італійський економіст, політолог та соціолог Вільфредо Парето вказував, що за радикальних трансформаційних змін, наприклад, при витисненні колективної власності приватною, що й спостерігається у пострадянських країнах, форма кривої трансформується. Більше того, Сорокін, коментуючи соціальну мобільність, її форми та флуктуації, підкреслював:

«Під вертикальною соціальною мобільністю розуміють відносини, що пов'язані з переміщенням індивіда (або соціального об'єкта) з одного соціального шару в інший. Залежно від напрямку переміщення існують два типи вертикальної соціальної мобільності: висхідна та низхідна, тобто є соціальне піднесення і соціальний спуск. Залежно від характеру стратифікації, існують висхідні та низхідні течії економічної, політичної і професійної мобільності, не кажучи вже про інші менш важливі типи. Низхідний потік має дві основні форми. Перша – це падіння індивіда з вищої соціальної позиції на нижчу, що супроводжується або не супроводжується розпадом тої вищої групи, до якої він належав. Друга полягає в деградації соціальної групи як цілого, у зниженні її рангу порівняно з іншими групами або в її розпаді як соціального цілого. Перший варіант чимось нагадує той випадок, коли людина випадає за борт корабля і тоне, другий – нагадує катастрофу, коли, налетівши на скалу, сам корабель розбивається щент, після чого він гине з усіма людьми» [5, с. 120].

І саме на такому кораблі, що мав назву Радянський Союз, ми ще пливли чверть століття тому. Соціальна мобільність у перехідний період досить висока. Нагадаємо, як одночасно у 1991 р. зникли численні звільнені партійні та комсомольські функціонери, більшість із яких досить швидко опинилась на чолі різноманітних партій та фракцій парламенту. Якщо наводити приклади в Україні, то достатньо згадати останнього першого секретаря ЛКСМУ Анатолія Матвієнка, котрий за роки незалежності встиг побувати губернатором Вінницької області, лідером партії влади НДП, лідером партії «Собор» і т. п. Дуже показовим є приклад останнього першого секретаря комсомолу Дніпропетровської області – кузні владних кадрів ще з радянських часів – Сергія Тигіпка, який був віце-прем'єром, міністром економіки, головою НБУ, лідером партії

«Трудова Україна», що тоді на чолі з главою Адміністрації Президента та прем'єр-міністром увійшла до владного блоку партій «За єдину Україну», з певним гумором названого українським народом, з прозорим підтекстом, «За єду». Після невдалого керівництва передвиборчим штабом экс-президента України Віктора Януковича, після Помаранчевої революції Тігіпко на кілька років утік за кордон, впливши звідтіля на політичну «панель» у часи президентства Януковича, та знову зник із втечею останнього до Росії. Так що так звана політична еліта і Україні, і в РФ не така, як мала би бути.

Висновки та пропозиції щодо подальших досліджень

Отже, прогнозна стабільність тривалості К-хвиль підтверджується черговою Великою депресією – сучасною глобальною фінансово-економічною кризою, під впливом якої світова економіка впала за 2009 р. більш ніж на 2 %, американська – на 3 %, європейська – на 4 %, японська – на 5 %. Того ж року під впливом світової фінансово-економічної кризи ВВП України знизився на 15 %, а після двох років незначного зростання та двох років стагнації з початком війни з РФ у 2014–2016 рр. національна економіка опинилась у черговій Великій депресії, що до того ж супроводжується гібридною війною. У підсумку, знову підтвердились закономірності, відкриті майже сто років тому кондратьєвською моделлю.

Ще 20 років тому про пророче відкриття Кондратьєва чудово написав відомий єврейський економіст-практик менеджменту Шломо Майталь, батьки якого на початку ХХ ст. переїхали з Бессарабії до Канади. У своєму підручнику Майталь дав йому дуже високу оцінку і водночас зробив практичні висновки:

«У 1920 р. російський економіст Микола Кондратьєв зазначав, що такі довгохвильові цикли, скоріш за все, спостерігаються кожні 60 років. Він звертав увагу на попередні депресії, котрі починались в 1814 р. (наприкінці наполеонівських війн) і в 1873 р. За його підрахунками, новий довгохвильовий спад повинен був початися близько 1930 р. Так й відбулось, про що проголосив крах Волл-стріт в 1929 р.

Минуло приблизно 60 років після закінчення третього довгого циклу – Великої депресії 1930-х років. Чи перебуваємо ми знову напередодні іншого вікового спаду? Відповідь невідома. Однак зрозуміло, що основні продукти світової економіки – автомобілі, комп'ютери, споживча електроніка – є “перезрілими” продуктами...» [11]. За наступні 20 років вони стали ще більш

перезрілими, враховуючи екологічні та психологічні перевантаження й «пробки» автодоріг, а також «комп'ютерні хвороби». Пік спаду світової економіка пережила вже наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. у 2008–2009 рр., а у 2014–2016 рр. має вже другу хвилю кризи, як це було й у 1937–1939 рр. під час Великої депресії, що прорвалася наприкінці 1939 р. Другою світовою війною, яка вирувала рівно 6 років (з 1 вересня 1939 р. до вересня 1945 р., закінчившись після зловісних атомних бомб, скинутих літаками США 6 і 9 серпня 1945 р. на японські міста Хіросіма та Нагасакі).

Якщо проаналізувати динаміку зміни нерівності в доходах за 1946–2006 рр. у найрозвинутішій країні світу США, то вона трималась на мінімальному рівні у післявоєнне тридцятиріччя, а в 1976–2007 рр. прискорено збільшувалась, переткнувши на початку піку сучасної глобальної кризи в 2008–2009 рр. навіть рубіж початку Великої депресії 1929 р. Певним чином тут можна говорити про шосту емпіричну правильність кондратьєвської К-хвилі, в якій на низхідній (понижувальній) її складовій нарощуються економічні суперечності суспільства, що вибухають соціальними катаклізмами та війнами вже на її підвищувальній складовій, що відмітив у другій емпіричній правильності сам Кондратьєв. Слід зазначити, що в цей час збільшується різниця у нерівності в доходах між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, до яких сьогодні належать країни СНД, у яких, перш за все в Україні та Росії, спостерігається вибухова воєнно-політична ситуація, що реально загрожує безпеці не тільки цих країн, а й усього світу.

Масштаби та інтенсивність соціальних переміщень у країнах СНД, формування в них «середнього класу», що є основою соціальної стабільності в розвинутому суспільстві, ще не описані належним чином економістами, соціологами та політологами пострадянських держав, оскільки в цьому не дуже зацікавлена влада, а гроші на такі труднощі дослідження майже ніхто не виділяє. Набагато більші гроші фахівці заробляють у процесах боротьби за владу, тобто у перманентних передвиборних баталіях, обчисленні різних рейтингів партій та політиків тощо. Що стосується предтечі формування «середнього класу» в Україні та інших країнах СНД, то його майже не було у СРСР, якщо не зважати на так звану демократичну опозицію, що виникла після хрущовської «відлиги». Як відомо, до «перебудови» в СРСР, за офіційною точкою зору ідеологів КПРС, суспільство складалось із трьох

груп: робочого класу, класу колгоспного селянства та «прошарку» між ними – трудової інтелігенції, до якої відносили і владну номенклатуру, яка, по суті, й складала правлячий клас. Про це ще у 1980 р. написав та видав у ФРН фундаментальну книгу «Номенклатура» відомий радянський дисидент Михайло Восленський.

Наприкінці 1990-х відомий російський соціолог Розаліна Ривкіна писала, що поняття «середній клас» у радянські часи не використовувалось. Але ще за 22 роки до розвалу СРСР питання «середнього класу» в цій країні порушив відомий радянський дисидент Андрій Амальрик у своїй знаменитій праці «Чи існує Радянський Союз до 1984 року?», де пов'язав це поняття саме з творчою інтелігенцією, яка відрізнялась самостійністю мислення і саме критичного мислення щодо довоколишнього суспільства. Амальрик уже тоді писав, що у ширшому плані основну опору Руху складає інтелігенція. Але оскільки це слово має дуже невизначений характер, свідчить не стільки про місце людини у суспільстві і визначає не стільки якусь суспільну групу, скільки здатність окремих представників цієї групи до інтелектуальної роботи, він запропонував використовувати термін «середній клас».

Справді, ми знаємо, що у всіх країнах група осіб із середніми доходами, що володіє професіями, які вимагають значної підготовки, потребує в своїй діяльності відомих прагматичних та інтелектуальних свобод і, як будь-яка заможна група, правопорядку. Тим самим вона представляє основний шар суспільства, на котрий спирається будь-який демократичний режим. У СРСР ішло поступове складання такого класу, котрий можна ще назвати «класом фахівців». Адже щоб існувати та відігравати активну роль, режим повинен був би у післявоєнний час розвивати економіку країни за рахунок науки, яка в сучасному суспільстві приймає все більш масовий характер, що й породило цей чисельний клас. До нього належали люди, що забезпечили собі та своїм родинам порівняно високий, за радянськими мірками, рівень життя, володіючи професією, що давала їм престижне місце у суспільстві, з певною культурою та здатністю оцінювати своє становище і становище суспільства у цілому. Сюди належать особи вільних професій (письменники та артисти), особи, зайняті управлінською роботою в економічній сфері тощо.

Таким чином, вже у СРСР створився впливовий клас, або шар, на який міг спиратися демократичний рух. І як показали часи «перебудови»,

саме цей клас був рушійною силою перетворень у країні. Однак криза розпаду СРСР, яку підсилювали як внутрішні, так і зовнішні, по суті, ворожі для народів пострадянських країн сили, зумовили зубожіння як самих народів, так і «середнього класу» в їхньому складі. Результати ж «революційних» змін пожинають зовсім не ті люди, що їх проводили. По суті, другий-третій шар той самої партійної владної номенклатури відповідно до своїх економічних інтересів миттєво «перебудувався» в новий елітний прошарок, за рахунок якого і відбулося катастрофічне зубожіння переважної більшості народу.

Саме такого катастрофічного розвитку потрібно було максимально запобігти усім пострадянським країнам, на шляху їхньої трансформації до вимог ринкової економіки та громадянського суспільства. Тим більше, що ще до розпаду СРСР, після економічного буму Славного тридцятиріччя 1946–1975 рр., вже наприкінці його відбулась так звана нафтова криза, після якої різко уповільнились темпи економічного зростання в найрозвинутіших країнах світу, а в деяких з них спостерігалась навіть технічна рецесія, наприклад у США в 1982 р. Відповідно, починаючи з 1980-х років помітно зросла соціальна нерівність у цих багатих державах, особливо в США, де в 2000–2010 рр. концентрація доходів повернулась до рекордних показників Першої світової війни та навіть трохи перевищила їх. Сьогодні загальновідомо, що сучасна глобальна фінансово-економічна криза почалась саме у цей період з ринку нерухомості США та наприкінці його перекинулась в інші частини світу. Слід підкреслити, що вказаний період відповідає саме знижувальній складовій четвертої кондратьєвської К-хвилі. Наприкінці його ми спостерігали ще й війни країн НАТО з ісламськими державами. А Росія відзначилась розв'язанням на піку першої хвилі кризи другої половини 2008–2009 рр. війни з Грузією та на піку другої її хвилі – війни з Україною.

Результатом же посилення соціальної стратифікації у нашій країні сьогодні стає не «очікуване» зближення економічних інтересів капіталістів і трудящих мас, майже половина з яких стала в Україні вже 1990-х років безробітними чи емігрантами, а сьогодні повертається до цих показників. Із загостренням конфлікту між різними країнами і навіть цивілізаціями, перші ознаки якого з'явилися знову ж на рубежі тисячоліть, впливає надзвичайна актуальність перегляду системи економічних інтересів з урахуванням їхніх суперечностей у сучасному світі й оцінці

впливу останніх на конфліктну ситуацію в Україні. У розбіжності інтересів страт суспільства в різних країнах земної кулі віддзеркалюються і загальні проблеми глобалізації світової економіки. Її протиріччя особливо посилюються на рубежі тисячоліть і породили вже масовий рух проти глобалізації, страшним відголосом якого стали знакові катастрофічні події 11 вересня 2001 р. у США та локальні воєнні конфлікти в ісламських країнах (спочатку в Афганістані та Іраку, а починаючи з 2011 р. так званої Арабської весни – у Сирії та багатьох інших азійських і африканських країнах, масова міграція з яких зараз захлинула Європу).

Видатний російсько-американський учений-соціолог Питирим Сорокін на початку 1960-х років, тобто півстоліття тому, на Міжнародних конгресах з соціології зробив кілька пророчих прогнозів у доповідях, об'єднаних згодом у книзі «Головні тенденції нашого часу». Замикає цю книгу остання його робота «Містична енергія любові», що стала свого роду його заповітом та призовом людства рухатися від егоїстичної до альтруїстичної любові. Саме нову духовну енергетику, в тому числі нові соціально-політичні підходи до консолідації усіх інтелектуально здатних сил добра, двигуном якої є містична енергія неегоїстичної любові, ми спостерігали в Україні в часи революції 2004 і 2013–2014 рр., врахову-

ючи й сучасну боротьбу українців проти російського агресора. Значне підвищення її ролі в майбутньому пророче прогнозував більше ніж 50 років тому Питирим Сорокін:

«Незабутній урок катастрофи ХХ століття переконано свідчить, що без збільшення “виробництва, накопичення та розповсюдження” енергії неегоїстичної любові, ніякі інші засоби не зможуть ні запобігти майбутнім самовбивчим війнам, ні встановити гармонічний устрій людського універсуму. Таємничі сили історії, здається, надали людині ультиматум: загинь від своїх власних рук або піднімись на вищий моральний рівень шляхом благодаті творчої любові. Ця ситуація пояснює, чому зараз почато серйозне вивчення цієї енергії та чому вона, ймовірно, стане найважливішою галуззю досліджень у майбутньому» [12].

Тож українцям та й іншим громадянам країн так званого СНД необхідно навчитися відчувати себе вільними людьми та мужньо сприймати як майбутні катаклізми, так і інші якісні зміни в житті людства. При цьому важливо бути до них готовими як психологічно, так і техніко-економічно, запобігаючи кризовим процесам та мінімізуючи їхні негативні наслідки, використовуючи парадигму коеволюційного циклічного розвитку природи і суспільства з кризами як закономірними фазами циклів.

Список літератури

1. Kuznets S. Shares of Upper Income Groups in Income and Savings / S. Kuznets. – N. Y. : NBER, 1953.
2. Tugan-Baranowsky M. Social Theorie der Verteilung / M. Tugan-Baranowsky. – Berlin, 1913.
3. Kondratieff N. D. The Static and Dynamic View of Economics / N. D. Kondratieff // Quarterly Journal of Economics. – 1925. – February, Vol. 39. – № 2. – P. 575–583; Kondratieff N. D. 1925/1979, “The Long Waves in Economic Live” / N. D. Kondratieff // Review, 2. – P. 519–562.
4. Piketty T. Le capital au XXI siècle / T. Piketty. – Paris : Editions du Seuil, 2013.
5. Sorokin P. Social Mobility / P. Sorokin. – New York ; London : Harper Bros., 1927.
6. Sorokin P. Social and Cultural Mobility / P. Sorokin. – N. Y., 1959.
7. Сорокін П. Соціологія № 1 / П. Сорокін. – СПб., 1914. – С. 30–31.
8. Le Grand J. The Economics Analysis of Social Problems / J. Le Grand, C. Propper, S. Smith. – L. : Macmillan Publishers Limited, 2008.
9. Sorokin P. Social and Cultural Dynamics / P. Sorokin. – Vol. I–IV. – N. Y., 1937–1941.
10. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process / J. Scumpeter. – N. Y. ; L., 1939.
11. Maital S. Executive Economics: Ten Essential Tools for Managers / S. Maital. – Free Press: N.Y.: A Division of Macmillan, Inc. ; Toronto: Maxwell Macmillan Canada ; N. Y. Oxford Singapore Sidney: Maxwell Macmillan International, 1995. – P. 203.
12. Sorokin P. The Ways and Power of Love / P. Sorokin. – Boston : Beacon Press, 1954.

References

1. Kuznets, S. (1953). Shares of Upper Income Groups in Income and Savings. N. Y.: NBER.
2. Tugan-Baranowsky, M. (1913). Social Theorie der Verteilung. Berlin.
3. Kondratieff N. D. (1925, February). The Static and Dynamic View of Economics. *Quarterly Journal of Economics*, 39 (2), 575–583.
4. Piketty, T. (2013). Le capital au XXI siècle. Paris: Editions du Seuil.
5. Sorokin, P. (1927). Social Mobility. New York – London: Harper Bros.
6. Sorokin, P. (1959). Social and Cultural Mobility. N. Y.
7. Sorokin, P. (1914). *Sotsiologhiia* № 1. [The Sociology No. 1]. S-Pb.
8. Le Grand, J., Propper, C., & Smith, S. (2008). The Economics Analysis of Social Problems. L.: Macmillan Publishers Limited.
9. Sorokin, P. (1937–1941). Social and Cultural Dynamics. N. Y.
10. Scumpeter, J. (1939). Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. N. Y. – L.
11. Maital, S. (1995). Executive Economics: Ten Essential Tools for Managers. The Free Press: N.Y.: A Division of Macmillan, Inc. – Toronto: Maxwell Macmillan Canada. – N. Y. Oxford Singapore Sidney: Maxwell Macmillan International.
12. Sorokin, P. (1954). The Ways and Power of Love. Boston: Beacon Press.

V. Kuzmenko

**POLITICAL AND ECONOMIC PATTERNS
OF COUNTRIES DEVELOPMENT AND THEIR SOCIAL POLICY
TO IMPROVE THE STRATIFICATION OF SOCIETY**

In this work, an attempt is made to find the ideological and chronologic connection between the studies of the problem of inequality of profits of population by Nobel Laureate in economics, Semen Kuznets, a young French economist Thomas Piketti, and other modern scientists, and by previous experiments of the prominent Ukrainian economist Mykhajlo Tugan-Baranovsky and his direct Russian students Nikolai Kondratieff and Pitirim Sorokin, who first examined the problems of social policy of the State aimed at overcoming the crisis. Sorokin was the first scientist in the world who in details investigated the dynamics of changes in social and cultural stratification and mobility of society. As a result, our research hypothesis is about the sixth empiric accuracy of Kondratieff's K-wave, in which the descending (downward) component increased the economic contradictions of society, which exploded in social disasters and wars in its upward component, marked by Kondratieff in the second empiric accuracy. It should be noted that at this time the inequality in profits is being increased between developed countries and developing countries, which today include the countries of the CIS; and above all in Ukraine and Russia there is an explosive military-political situation that really threatens the safety not only of these countries, but also of the world.

Keywords: *capital, inequality of profits, stratification and mobility, cycles and crises, long Kondratieff K-waves, empiric accuracy, economic contradictions, social cataclysms.*

Матеріал надійшов 24.03.2016